

ПЕРЕДНЕ СЛОВО

Без постаті Олександра Духновича (1803–1865) важко сповна, ба навіть неможливо осмислити такий самобутній куточок України, як Закарпаття. І досі довкола імені цього греко-католицького священника, просвітителя та літератора точаться дискусії, а його життя і творчість оповиті багатьма таємницями. Науковці сходяться на думці, що в ХІХ столітті це була ключова особистість найзахіднішого регіону України. Олександр Духнович став для Закарпаття тим, чим Іван Франко згодом став Галичини — каменярем у священницькій мантиї.

Як не прикро констатувати, але у Великій Україні про закарпатського будителя знають мало. Пропоноване видання є першою книжкою про Духновича, виданою за межами його рідного краю (Пряшівщини й Закарпаття). Мета її — привернути увагу не тільки до Олександра Духновича, а й до епохи, в якій він жив

*Портрет Духновича відомого
українського художника зі Словаччини
Дезидерія Миллого*

і творив. Бо без цієї складної минувшини не можна зрозуміти і сучасну ситуацію на Закарпатті, яка має виразні особливості.

За роки незалежності в Ужгороді вийшло кілька видань творів Олександра Духновича. Однак популярних книжок про самого будителя досі не знайдете в книгарнях України. Це видання склали як праці чи уривки авторства самого Духновича, подані сучасною літературною мовою, так і статті про нього, що побачили світ у різний час. Завершують книжку художні твори про Олександра Духновича, чия особистість лише недавно стала приваблювати майстрів красного слова.

ЗЯГЯДКОВИЙ ДУХНОВИЧ

46 ФАКТІВ ІЗ ЖИТТЯ НАЙПОМІТНІШОГО ЗАКАРПАТЦЯ XIX СТОЛІТТЯ

1. Народився Олександр Духнович 24 квітня 1803 року в руському (українському) селі Тополя у сім'ї сільського священника Василя Духновича. Це було вкрай злиденне невелике гірське поселення (нині Гуменського округу в Словаччині, біля кордону з Україною). Наприкінці XVIII століття село мало 430 осіб і давало священникові дуже скромний прибуток. У цьому селі виросло кілька поколінь Духновичів. У записах за 1788 рік згаданий дід будителя — Петро Духнович.

2. Дитинство Олександра минуло у поближньому селі Стащині (удвічі більшому), куди батька скерували парохом після народження сина. Тривалий час дитина мешкала у Тополі сама з го-

дувальницею «бабою Гарайдихою». Від няньки він набирався знання народної мови, пісень, фольклору.

3. Духновичі були національно свідомою родиною. Від покоління до покоління зберігали переказ, що вони походять із князів Черкаських — капітана невдалого стрілецького бунту проти Петра I, який утік із Москви до Карпат. Нинішні дослідники сумніваються у такій версії. Але згадана родинна легенда будила національне почуття Олександра Духновича. Його дід Іван Герберій (за матір'ю) наставляв онука: «Сину мій, пам'ятай свій рід, люби його... Завжди дивися на Схід і на Північ, звідти нам і порятунок».

4. Будительство не було випадковим у долі Духновича. Ще перший його предок у Тополі дивував усіх вченістю. Мати — Марія Герберій походила з освіченої родини. Через зубожіння селян сільські школи на той час були рідкістю. Малий Олександр вчився в парафіяльних

школах у дядька Дмитра Герберія в Старині та діда Івана Герберія у Клокочові, що свідчить про освіченість родини, їхню духовну працю з парафіянами.

5. Перші національні приниження Олександр зазнав дев'ятирічним, коли вступив до міської школи в Ужгороді, де навчили латинською та угорською мовами. Руською (радше варіантом церковнослов'янської) викладали тут тільки катехизм. Знущання були нестерпні. Глузуванням із хлопця, котрий не знав угорської, не було кінця. Як згодом написав Духнович: «Під важким жезлом вчителя, якого я вважав за найлютішого тирана, почувався, як пташка в клітці». Не дивно, що він із відразою згадував роки навчання і на все життя зненавидів жорстокість.

6. У 13 років Олександр пережив трагедію — помер батько. Шестичленна осиротіла родина почала гостро відчувати нестатки. На той час Духнович уже

вчився у класичній гімназії і мріяв про університет. Але про сподівання стати інженером йому довелося забути: родина не мала коштів на утримання студента. Єдиною можливістю подальшого навчання стала духовна семінарія. Так життя саме розпорядилася подальшою долею Духновича. Він, як і всі його родичі-чоловіки, став священником. Хоча до кінця своїх днів відчував, що це не його покликання.

7. Від 1816 до 1821 року Духнович навчався в Ужгородській гімназії. У цей час під тиском середовища та угорського виховання ним опанувало бажання уподібнитися решті. Провідною ідеєю тогочасного ужгородського панства був вислів: «Поza Угорщиною нема життя». Ще одне відоме тодішнє прислів'я: «Хто не маляр, той — не людина». Як зазначив Духнович, угорський патріотизм «насильно вбили в мої почуття вчителі».

Дійшло до того, що він теж почав ганити слов'янство, за що згодом картав себе.

8. Перші вірші Духнович написав у старших класах гімназії угорською мовою. Про це пізніше висловився: «Вкралася в чисте серце порожня любов. Знищуючи ніжні почуття, вона заволоділа думками, полонила розум».

9. У 1821 році, одержавши стипендію від прашівського єпископа Г. Тарковича і ставши таким чином кандидатом у богослови, Духнович поїхав у Кошиці на дворічні філософські студії. Це місто — найбільше з тих, в яких йому довелося пожити. Чеський дослідник В. Гостічка твердить: трагедія О. Духновича полягала в тому, що він так і не зміг вирватися з відсталого провінційного середовища, в якому провів своє життя.

Два роки в Кошицях, які славилися традиціями вільнодумства, наклали свій відбиток на Духновича. Як він зазначав, тут був прив'язаний до «світу» і мав пере-

конання, протилежні тим, котрі прищеплювала церква. Майбутній священник цікавився історією, природознавством, сільським господарством. А на обкладинці свого конспекту намалював портрет угорського яacobінця І. Мартиновича, страченого у 1795 році. На другому курсі Олександр став учасником літературного гуртка.

10. У 1823–1827 роках він навчався у богословській семінарії в Ужгороді, в якій викладали переважно латиною, лише пастирські науки та педагогіку «по-руськи». Крім любовних поезій угорською, Духнович почав писати вірші по-латинськи. Саме тут Духнович уперше зацікавлюється слов'янством.

11. В останні роки навчання у семінарії Духнович як один із двох найкращих учнів вионував обов'язки катехита — у початковій школі в Ужгороді та в гімназії навчав руських учнів катехизму і рідної мови. Цікаво, що одним із його

учнів був Іван Раковський — згодом відомий закарпатський діяч, редактор «Церковної газети».

12. У ці ж роки Духнович познайомився та зійшовся з Михайлом Лучкаєм ужгородським парафіяльним священником і безпосереднім керівником катехитів у початковій школі. Лучкаєм уже тоді захоплювався фольклором і цілком можливо, що від нього ця пристрасть до вивчення усної народної творчості перейняв і Духнович. Прикметно, що останній ніде у записах не згадав про Лучкає.

13. У 1872 році, маючи 24 роки, з яких 15 років студював науки, Олександр Духнович забажав, щоб його висвятили на священника-целібатника. Згодом він своє рішення не брати шлюбу пояснював бажанням слави, широкого поля дій та фінансовою неспроможністю. Не одружився, бо був напівсиротою, напівголий і напівбосий, а мати з меншими дітьми чекала від нього допомоги

14. Оскільки у Кошицях вчився на стипендію єпископа Г. Тарковича, то після висвячення прибув до останнього у Пряшів, де почав виконувати обов'язки архіваріуса єпархіального управління. Однак між владикою і його підлеглим стосунки не склалися, хоча обидва були залюблені у книжки й науки. Відомий книжник, ба навіть літератор єпископ Таркович мав черству замкнуту натуру. І, мабуть, через це не злюбив життєрадісного Духновича, за що завдав тому чимало принижень і душевних мук. Життя молодого священника у Пряшеві стало схожим на пекло. Як згадував Духнович, за свою важку і сумлінну працю він не одержував ані зарплати, ані харчів, ані житла.

«Це були два абсолютно протилежні характери, — зазначають дослідники. — Таркович — суворий аскет, який більше кохався у книжках, як у людях». Розповідають, що, працюючи десять років

у Будині цензором, він жодного разу не побував у Пешті, розташованому по інший бік Дунаю. І не переймався нічим, окрім своєї квартири, бібліотеки і найближчої церкви, проводячи дні та ночі в читанні й писанні. Натомість Духнович любив життя, прагнув розворушити спокій єпархії. Таркович гостро критикував свого архіваріуса за непослух. Ці три роки були для майбутнього будителя каторгою.

15. Перший твір рідною мовою Духнович написав у жовтні 1829 року. Присвячений він був російському цареві й називався «Тріумф Ніколая Павловича (самодержця)». Цікаво, що попередником Духновича у поезії був той самий єпископ Таркович, великий прихильник російських класицистів.

16. Не витримавши влади свого єпископа, 5 вересня 1830 року Духнович утік із Пряшева до Ужгорода — міста його дитячих та юнацьких студій.

Тутешній єпископ Олексій Повч (Повчій), який пам'ятав обдарованого юнака ще зі семінарії, вирішив прийняти пряшівського втікача. Але Таркович не погодився звільнити його з-під своєї влади. Духнович, не бажаючи повертатися і відчуваючи себе вигнанцем, влаштувався на службу вихователем у родину ужгородського віце-жупана Степана Петрова — до його семирічного сина Акакія. Два роки в Часлівцях біля Ужгорода у домі високопоставленого ліберально налаштованого чиновника, куди сходилися визначні політичні та культурні представники Угорщини, сприяли подальшій демократизації світогляду Духновича. Це був світлий період у житті закарпатського просвітителя, пора його великої особистої свободи.

17. Наприкінці 1832 року єпископ Таркович під загрозою позбавлення священницького сану змусив Духновича повернутися до Пряшева в єпархіальне

управління. Але неприязнь між ними не зменшилася, стосунки тільки загострювалися. Владика послав непокірливого попа «на заслання» в глухі верховинські села Маковиці — у Комлошу (нині Хмельова) та у Біловежу, де той провів п'ять років у нестатках і самотності. Як він сам писав, «сумно і часто про просвіту зітхаючи».

18. Особиста трагедія і приреченість, душевні муки через закабалення в путах безшлюбності та церковної дисципліни, важкі переживання стимулювали літературну творчість Духновича. Життя поза культурними центрами негативно позначилося на його формуванні як поета, але тут він набув украй важливого почуття тотожності зі своїм народом, з убогими і зневаженими верховинцями. Почуття тієї ідентичності, яку не міг спостерігати у панському Ужгороді чи Пряшеві.

Ось як він про це написав: «Збудилося в душі почуття руське. Я почав читати

і писати по-руськи. Але що було читати? Ніколи я не бачив руської книжки».

19. Відірваність від тогочасного літературного життя Угорщини та інших країн негативно позначилася на творчості Духновича, в якій він опирався вже на ту пору на архаїчні сентименталізм та класицизм. У Біловежі Олександр уклав рукописну збірку інтимної лірики, написану угорською мовою. Із 30 віршів тільки один — релігійної тематики. Все інше — мотиви кохання, спогади про жіночі ідеали, про зустріч та прощання з коханою. Поезії пройняті смутком і жалем. «Як нещасний бранець вию», — написав цей дивний священник-целібатник. Тут він почав творити рідною мовою — повільно, важко, незграбно, але систематично. І навіть уже бачив перед собою мету — стати письменником свого народу.

20. Під час сільського життя Олександр потоваришував зі словацьким літератором Яном Андращіком, який жив